

HISTORICKÝ ROMÁN GÉZY GÁRDONYIHO A ALOISE JIRÁSKA NA PŘELOMU STOLETÍ

Marta Dršatová

(Szeged)

Ráda bych se pozastavila a třeba trochu z jiné perspektivy poukázala na mnohé společné rysy maďarského a českého historického románu, které zároveň ukazují na podobnosti i rozdílnosti kulturní tradice. Ve své studii budu vycházet z románů napsaných na samém přelomu století, příznačných svou tematikou i zpracováním, románu *Neviditelný člověk* maďarského spisovatele Gézy Gárdonyiho (*Láthatatlan ember*, 1902, česky *Ve stínu hunske slávy*) a Jiráskova *Proti všem* (1894). Díla těchto autorů byla vytvořena jako problematizovaná odpověď na aktuální otázky národního směřování, přitom ale byla postupem času zařazena do národního literárního kánonu, dočkala se filmového zpracování a patří do četby doporučené mládeži.

Historická tematika obecně v 19. století

Historická národní tematika ovládla od poslední třetiny devatenáctého století všechny reprezentativní druhy umění, vzpomeňme jen na malířská plátna, či slavnostní opery uváděné v čerstvě postavených národních divadlech. I v literatuře tak byl v téže době nejvíce žádán, oceňován a uctíván historický román. Na sklonku století si autor historického románu mohl vybírat časopisy, v nichž své dílo bude na pokračování publikovat,¹ na druhé straně ale podléhal společenské objednávce, která určovala nejen literární styl, ale i zpracovávanou tematiku. Gárdonyi i Jirásek, kteří oba potřebu moderního historického románu v mnohém naplnili a představují jistý typ jednotlivých národních snažení v tomto směru, měli za sebou řadu domácích předchůdců, kteří již žádaná témata z národní minulosti ztvárnili, ale především celé evropské devatenácté století, které v historickém románu urazi-

¹ Jirásek bez problému publikoval své romány v prestižních literárních časopisech, jako byly národněji orientované *Květy* i umělecky vyhraněný *Lumír*, později o jeho husitskou epopej jevíli značný zájem mladočeši pro své *Národní listy*, Jirásek však dal přednost konzervativnějšímu a méně vyhraněnému *Světзору*. To, že šlo o obecnou oblibu historického románu svědčí i to, že například krakovskému časopisu *Czas* výrazně stoupl náklad poté, co v něm roku 1884 začala vycházet *Szientek-wiczova Trilogie*.

lo cestu od romantického pojetí Waltera Scotta po Gustava Flauberta či realistické zobrazení národního společenství L.N. Tolstého.²

Tento obecně evropský historismus byl u středoevropských národů, které vesměs nedisponovaly tzv. moderním národním státem, ještě posílen. I v devatenáctém století cítily středoevropské národy potřebu se prezentovat, zdůrazňovat, čím mohou přispět Evropě, k tomu sloužily i prezentace kulturních a hospodářských úspěchů na národopisných a průmyslových výstavách šitých podle francouzského vzoru, jako byla pražská Jubilejní výstava či oslavy maďarského Milénia. Protože skutečnost a přítomnost se jevila jako nedokonalá a prozatímní, obracely se přitom v mnohém do idealizované minulosti, kam promítaly své sny o ideálním budoucnu. Tyto snahy se přitom projevovaly historickými koncepcemi vyzdvihujícími ta období národních dějin, která je od ostatních národů odlišovala. Tak se Češi vraceli s nostalgií a pýchou k husitům, kteří sice vstoupili do světové literatury již Francoisem Villonem, kteří však byli především u svých sousedů, ovšem i v domácí tradici, dlouho příznační spíše jako symbol loupežného plenění, než náboženských reforem. Stejně paradoxní se může jevit to, že se Maďaři hlásili k Hunům, kteří do společného fondu evropské kultury přispěli podobně, pleněním rozpadající se Římské říše.

Proměny literárního zobrazení husitů v české literatuře

Téma husitství bylo v české literatuře výzvou již pro Jiráskovy předchůdce. Jan Žižka a Jan Hus byli vděčnými postavami nejen takzvané vážné literatury, ale příběhy o nich kolovaly v oblíbených knížkách lidového čtení a v populárních dramatech, které měly své kořeny ještě v baroku. Podle nich byl Žižka líčen jako krutý vůdce rozvášněné luzy a takto jej zpracoval ještě v polovině století populární autor laciného čtení Karel Herloš. Představa o vraždících a plenících husitech žila v literatuře německé, která byla pro české publikum přinejmenším stejně důležitá jako literatura jazykově česká.³ Téma přitom lákalo české vlastence tím, že bylo vhodné k aktualizaci sporu mezi Čechy a Němci. K proměně pohledu na husitství docházelo zvolna až v průběhu druhé poloviny devatenáctého století, především zásluhou monumentálních Dějin Františka Palackého, a Jirásek toho byl svědkem i účastníkem.⁴ Palacký, v duchu předchozích vlasteneckých tendencí, vyzdvihl jeho

² O předchůdcích Gárdonyiho a Jiráska viz také Sziklay L. *Romantika és realizmus a századforduló történeti regényeiben* (Sienkiewicz – Jirásek – Gárdonyi) // *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Bp., 1969. s. 509–547.

³ V. Vlnas Jaroslav Čermák: *Prokop Veliký před Naumburkem* // „Dějiny a současnost“ 3/2002. s. 44–45. a také Friedl I. *Johann Nepomuk Vogl és a kelet-és közép-kelet-európai népek nép és mondaköltészete* // „Lelkek a pányván“ (Osztrák-magyar-közép-európai művelődési kapcsolatok). Szeged, 2002.

⁴ Palackého vliv ilustrují učebnice dějepisu a literární čítanky pro české studenty. Zatímco ve čtyřicátých letech zakázala cenzura uvést v čítance uspořádané F.L. Čelakovským píseň Kdož sú Boží bojovníci, a v učebnici V.V. Tomka byl Hus hodnocen jako kazatel, který „rozšiřoval jak v Praze, tak

pozitivní stránky, důraz položil na význam reformace vůbec a učinil je klíčovým momentem českých dějin. Kritika Palackého pojetí zaznívala ve své době především z katolické strany,⁵ husitství totiž nezanechalo v katolickém českém národě žádnou tradici a jevílo se jen jako uměle živená vzpomínka. I Jirásek měl svou vlastní koncepci, vliv Palackého je u něj nezanedbatelný, narodil od něj však neměl s reformací osobní zkušenost, nebyl jejím stoupencem a jako žák, krajan a ctitel V.V. Tomka vycházel i z konzervativně smířlivě pojaté historiografie svého učitele. Je příznačné, že samotnou otázku konfese téměř nezpracoval, daleko více se soustředil na společenskou (národnostní a sociální) problematiku.

Ve stínu hunské slávy

V porovnání se skutečným stavem tehdejší společnosti působí mýtus o bytostně husitské povaze českého národa stejně uměle jako mýtus o orientální povaze tehdejšího národa maďarského. Oprávněná teze o možném příbuzenství dávných Maďarů s kočovníky, kteří ovládali Panonii ještě před jejich příchodem (Hunové, ale také Avari), má své počátky již ve středověkých kronikách. S vědeckým názorem o společném původu Finů, Hunů, Avarů a Maďarů přišel J. Pray roku 1775 (do tohoto učenického sporu se zapojil i Dobrovský), v době, kdy se Turci, také domnělí příbuzní, stahovali hlouběji na Balkán. Po Herderově proroctví o hrozícím brzkém zániku maďarského národa však tato teze opustila stěny vědeckých pracoven a stala se důležitým politikem. Hunové totiž žili v karpatské kotlině dávno před příchodem Slovanů. Přestože historiky byla teorie o příbuzenství s Huny vyvrácena, lákavá myšlenka kontinuity maďarského osídlení karpatské kotliny sloužila v celém průběhu devatenáctého století jako argument proti panslavistickým útokům na existenci maďarského národa jako takového. Obliba tohoto mýtu u takových spisovatelů, jako Mihály Vörösmarty, János Arany nebo Mór Jókai byla navíc živena romantickou zálibou v orientalismu.⁶ Orientální kořeny tak sloužily k zdůraznění i dnes tak oblíbených „národních specifik“. Přitom barokní identita maďarského národa byla postavená (podobně jako identita polská) mimo jiné na mýtu o křesťanských obráncích Evropy proti východnímu, pohanskému, barbar-skému nebezpečí.

jinde po zemi zásady protivné obecnému učení křesťanskému”, v učebnici dějepisu Jakuba Malého z roku 1864 již byl „jeden z nejslechetnějších mužů, jaký zná dějepis”. Viz R. Novotný. *Jan Hus a husitství v učebnicích dějepisu* // „Dějiny a současnost” 4/2002. s. 13–17.

⁵ I Jiráskův bezprostřední literární současník a rival Václav Beneš Třebízský měl k Jiráskovi výhrady mimo jiné právě pro zobrazení husitství.

⁶ Romantik Mór Jókai se k tomuto tématu navíc obrátil právě v padesátých letech, v reakci na porážku revoluce Rusy a Němci, kdy se maďarské „dějiny staly kolektivním zážitkem”, Fried I. *Az ős(?) magyar eposz felé (Jókai Mór és az „avarok”)*.

I Gárdonyi měl o tomto „imago avorum“⁷ svou vlastní představu, opíral se o dostupné prameny (podle nichž také modeluje některé postavy), ale také o lidové pověsti. Vzhledem k tématu, které bylo na prameny skoupé, použil i jiných metod, například užívá četných maďarských jmen a výrazů, jimiž navozuje iluzi kontinuity hunského a maďarského jazyka. Je to jasný filologismus, tak charakteristický například pro české obrození počátku 19. století – kdy je filologie podřazena ideologií.⁸ Gárdonyiho román dokládá, že tyto tendence nebyly cizí ani kultuře maďarské, a to ještě na konci století.

Romantismus versus realismus?

László Sziklay se ve své studii zamýšlí nad tím, zda z důvodů neustálého dohánění Evropy nebyly středoevropské literatury za literaturami světovými (francouzskou, anglickou, ruskou) opožděny. U Gárdonyiho a Jiráskova poukazuje na četné společné rysy s romány Henryka Sienkiewicze a upozorňuje na četné romantické prvky jejich historických próz. U staršího Sienkiewicze lze vést mnohé paralely například s Jókaim a kolísání mezi romantismem a realismem jeho starší historické prózy (především Trilogie) přičíst dobové poetice. Gárdonyi (1863–1922) i Jirásek (1851–1930) ovšem k vrcholům svých tvůrčích sil dospěli v době, kdy se začaly ozývat hlasy signalizující tendence k odklonu od historismu příznačné pro nástup moderny na samém konci století. Museli se tedy vyrovnávat nejen se samotným tématem, které vyžadovalo přehodnocení, ale i s náročnou literární formou.

Lze to doložit u méně vyhraněného Jiráskova, jehož Proti všem je polemikou se Sienkiewiczovou Potopou⁹. Po rozsáhlém románu Mezi proudy (časopisecky od roku 1886), kterou J.S. Machar uvítal slovy „je to naše Vojna a mír“,¹⁰ kterou ale naprosto odmítla katolická kritika, se rozhodl k formálnímu experimentu, jímž zobrazil ústřední období husitství, období Tábora a husitských úspěchů. V Proti všem (1894) se pokusil vytvořit prózu bez hlavního hrdiny, románový obraz, ovšem již ne v klasickém, realistickém pojetí, ale jakýsi epos v próze. Tematicky i formálně se přitom musel vyrovnat především s husitskými veršovanými eposy Svatopluka Čecha. Ne náhodou byla kniha přivítána především básníky, Vrchlickým a Macharem, kteří v ní tuto uvolněnou formu rozpoznali. Jirásek je tu ještě vzdálen secesnímu detailsmu, jeho malba venkovské krajiny, oko kamery snímající středověkou Prahu, výčty rytířů a jejich zbraní při popisu bitvy na Vítkově, davové scény a závěrečné tragické vyústění jako by skutečně tvořily pozadí pro epos, upo-

⁷ Termín Petra Rákose, Rákos P. *Nemzeti jelleg, a miénk és a másoké, Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*. Pozsony, 2000. 25–26. l.

⁸ V. Macura. *Znamení zrodu*. Praha, 1983. s. 50.

⁹ Jak přesvědčivě ukázala Jaroslava Janáčková. J. Janáčková. *Alois Jirásek*. Praha, 1987. s. 319–321.

¹⁰ J. Janáčková. C.d. s. 294.

zadáním hrdinů na úkor zobrazení jednotlivých ideologických proudů má ale blíže ke kolektivnímu románu.

Nová poetika, nezařaditelná do klasického romantického ani realistického proudu, je charakteristická i pro Gárdonyiho Neviditelného člověka. Podle dobového zvyku ke svým románům důkladně prostudoval literaturu, prameny a procestoval místa, kam chtěl děj umístit,¹¹ fakta poněkud podřizoval ideologické koncepci, která měla, jak zdůrazňuje i Sziklay, kořeny ještě v historickém romantismu a uplatnila se právě ve středoevropských literaturách, v románech „pro posílení polských (potažmo maďarských nebo českých) srdcí“. Jeho historické prózy ovšem nelze považovat ani za romantické (ve smyslu tradice založené Walterem Scottem) ani za realistické (ve smyslu Tolstého Vojny a míru, akčkoliv její vliv je očividný). Líčení bitvy s jejími hrůznými detaily naznačuje inspiraci naturalismem.¹² Důraz na subjekt a psychologismus, který vrcholí právě v pasážích věnovaných bitvě a otázce strachu ze smrti podpořený vyprávěcí ich-formou a zároveň inklinování k utopii a mýtu v líčení hunského tábora svědčí o poetice nastupujícího symbolismu. Prostor, který věnuje náboženským otázkám souzní s náboženským hledáním konce století. Práce s detailem, smysl pro ornament a barvu je dokladem secesního vidění, stejně jako v líčení ženského světa vůbec a konečně i v typu zobrazené ženy – divoká a trochu krutá Emőke je femme fatale snových lyrických příběhů, které přinesl neoromantismus. Se secesní detailností a zároveň neúplností je líčeno prostředí jak dekadentní Konstatinopole jako metafory zanikajícího, degenerujícího starého světa, tak jejího protipólu, hunského tábora, který je utopickou vizí ideálního uspořádání společnosti (nabízí se tu analogie s Szienkiewiczovým Quo vadis). Neviditelný člověk je po stránce tématické synkretickým dílem, je to stále typ národního historického románu pro posílení srdce, zároveň je však i svérázným projevem deziluze nad současným stavem společnosti. Starší realistická tradice je v něm navíc nabourávána zesíleným subjektivismem a psychologismem.

Utopie, mýtus, sny o ideální společnosti

Na samém konci století nebyla Gárdonyimu podnětem k napsání Neviditelného člověka domnělá hrozba panslavismu, ale potřeba vyrovnat se s národními mýty. Z milenia byl údajně rozčarován, za velikou slávou neviděl než prázdná hesla, syn perzekvovaného revolucionáře z roku 1848 byl rozhořčen už tím, že tento reprezentativní maďarský podnik byl uveden rakouskou hymnou. Na protest odjel na východ země a věnoval se pěší turistice, poznávání. V historických romá-

¹¹ Pečlivou přípravu vykazuje i Proti všem. Román vyšel poté, co byl nalezen Jistebnický kancionál, co byly k dispozici moderní práce o husitsví a také v době, kdy Gebauer pečlivě rekonstruoval staročeštinu, její slovník i gramatiku. Z pramenů čerpal Jirásek při citaci husitských písní i při vylíčení bitvy na Vítkově.

¹² Na to upozornil již Bori I. *A magyar irodalom modern irányai II.* Újvidék, 1989.

nech, ke kterým v následujících letech sbíral materiál, pak zpracoval právě dvě období historie Karpatské kotliny důležitá pro maďarskou národní identitu, boj proti Turkům (Jagerské hvězdy, 1901), a období maďarské kočovnické prehistorie (Neviditelný člověk, 1902).

Gárdonyim zobrazení Hunové jsou utopií patriarchální venkovské idylly (ozvláštněné secesním světem dámských salónů). Jsou představeni ve všech společenských rovinách, dozvídáme se o jejich vojenské hierarchii, právu, náboženství, rodinném životě. Jsou to lidé s „přirozeným“ smyslem pro právo a čest, přímí v jednání, zároveň prostí v oblékání i uvažování, jejich společnost je sociálně spravedlivější, protože umožňuje jedinci vypracovat se vlastním umem.

A v tom se Gárdonyiho Hunové příliš neliší od Jiráskových husitů, kteří se vyznačují podobnými vlastnostmi. V protiváze k okázalému dvoru císaře Zikmunda jsou husité prostí v oděvu, přímí v jednání, trochu drsní, ale spravedliví... Alois Jirásek v osmdesátých letech s napětím sledoval spor o pravost Rukopisů a téhož roku (1886) přihlížel rozpoutané polemice, která později vešla do dějin jako Česká otázka. Vybídky svých přátel a spisovatelů k napsání velkého, panoramatického románu musel přehodnotit skrz tuto bouři. V roce, kdy bylo s konečnou platností zpochybněno jediné dílo zobrazující údajný český praslovanský dávnověk a spolu s tím padla legenda o starobylosti a výjimečnosti národa, byl otevřen spor o to, má-li vůbec smysl českou národní existenci budovat, chybí-li jí vědomí mravního povolání, není-li v tomto případě etičtější splynout s živlem německým. Otázka mohla být takto položená samozřejmě až v době, kdy se Češi již dostatečně emancipovali, a byla víceméně rétorická. Byl to doklad dokonaného obrození, obrozenecké mýty a hry již nebyly pochopeny a pro Jirásku to znamenalo výzvu k vytvoření mýtů nových. Nepřímou autorovou odpovědí byly Staré pověsti české (1894),¹³ a také jeho velká husitská tetralogie. Hrdinou tohoto eposu ovšem není muž ani žena, ale krajina, země a její tábořská utopie. Jiráskova utopie je přítom v některých aspektech přímo prorocká – vzpomeňme sebekritiku táboritů dovršenou veřejným bitím práčaty, obraz fyzicky těžce pracujících žen nebo líčení odchodu Němců z Prahy – víze, které se v průběhu dalších desetiletí naplnily.¹⁴

¹³ Rukopisy jako zdroj zcela vynechal a vycházel z pramenů a starších sbírek pověstí.

¹⁴ Pro ilustraci cituji: „Cestou na staré město potkal několik vozů s nábytkem, pokud se daly naložit, se šaty pernatými a vinutými v uzly zavázanými. Mezi těmi uzly na fastuňkách děti, stařeny, starci, tu tam ženy, všechno měšťanského rodu. Mužští jejich kráčeli u vozů, kolem nich pak několik městských biřiců s oštěpy na rameni pro jejich ochranu.

Byliť všichni, kteří se stěhovali, Němci. Přijímat pod obojí, kalicha ctít nechtěli, a protože by neobstáli, věděli. Ještě více se báli rozjitřeného lidu, který všechny Němce obviňoval ze zraady, že jsou s uherským králem dorozumění, že jsou špeheři a proradové. [...] Ondřej, jenž věřil, co slyšel, že všichni jsou proradové, jenž je měl v nelásce jako všechna Praha, hleděl lhostejně na vystěhovalce, na plačící ženy, na zachmuřené měšťany Němce, z nichž skoro každý opustil svůj dům, mnohý i několik, zanechal řemesla, obchodu, zásoby v domech a odcházel skoro jako žebrák.“ (A. Jirásek. *Proti všem*. Praha, 1950. s. 396).

Zobrazení postav, deheroizace, zdůvěrnění

O pojetí tématu ledacos prozradí zpracování postav. Za zmínku stojí již figurky (nezapomenutelný je například cikán z Gárdonyiho jagerských hvězd, prototyp Švejka nebo u Jiráska lehce ironizovaná postava pražského měšťana Tkaničky, který figuruje již v předchozím románu *Mezi proudy*). Jejich zbabělost je líčena se sousedskou shovívavostí. Hunové jsou líčeni jako rodina, která sirotka Zetu přijme za vlastního. Stejně i táborští jakoby si byli skutečně příbuznými (sestry a bratři) a v tomto duchu na sebe i berou sousedské ohledy, není tu vlastně nikdo vyloženě dobrý nebo špatný. Úlohu nepřátel převezmou v *Proti všem* především domácí Němci a dále pak všichni „cizáci“. Gárdonyi je však programově tolerantní, jeho postavy nejsou tak pevně začleněny do rodinné hierarchie, hlavní hrdina je člověk bez původu. Navíc autor vždy dává šanci i nepříteli (v postavě naturalizovaného Turka v *Jagerských hvězdách* stejně jako v postavě Řeka u Hunů).

Narozdíl od Jiráska, který píše román tendenční a kolektivní a jehož hrdinové se podřizují povinnostem k rodině, církvi, zemi, Gárdonyiho postavy mají větší svobodu, mnohé nechávají na náhodě a prostor tu má i tajemství. V tom je Gárdonyi poplatnější tradici romantické, o to je ale i čtivější.

Přesto i v líčení postav je řada důležitých shodných tendencí. Především je to deheroizace Attily, rovnocenná s Jiráskovou deheroizací Jana Žižky. U obou je zdůrazněna jejich přirozená autorita, spojená s moudrostí, smyslem pro spravedlnost, neokázalostí. Oba jsou představiteli patriarchálního moudrého vládce, zároveň je ale položen důraz i na jejich dobré lidské vlastnosti.

U hlavních hrdinů poznáváme dobře jejich zázemí, které v mnohém motivuje k činům. Ondřej z Hvozdna se dostává na Tábor hlavně kvůli sestřenici – aby měl strýc dceru na očích. Jednání a názory jsou vedeny převážně tím, jak se chová a smýšlí většina, ústředních bojů o Prahu se pro nemoc ani neúčastní. Více než hrdinou je čtenářovým průvodcem po husitském světě. Podobně deheroizován je i Gárdonyiho Zeta, který čtenáře provází svým životem od dětství až do mužného věku. Ten se na bitvu sice těší a statečně v ní bojuje, jeho udatnost mu ale nepřinese kýženou odměnu, naopak je po bitvě považován ne za raněného, ale za nakaženého morem. I později mu ženy dají najevo, že jeho hodnota je v jeho výřečnosti, ne v chrabrosti. Pozorovatel, průvodce, kronikář, tlumočník – hrdinou husitského i hunského románu není bojovník, ale intelektuál.

U Jiráska jsou hrdinové navíc zdvojeni, což je nejvíce patrné na ženských postavách. Ty nejsou jen nositelkami tradičních ctností či neřestí, ve svých osobních konfliktech totiž nesou ústřední téma knihy – jak je možné, že se země stala husitskou. Nenápadná jeptiška Marta-Jana (jež vykazuje četné shodné rysy s Olenkou Szienkiewiczovy *Potopy*) přijímá spolu s novým náboženstvím i nové jméno. Jana je nositelkou tradičních ženských ctností a představitelkou přijatelného kompromisu. Skutečnou románovou hrdinkou je jeptiščina tragická dvojnice

Zdena. I ona je ve svém mladém životě svým způsobem jeptiškou. Zdena jako intelektuálka, vyznávající volnou lásku, ochotná jít za láskou do plamenů, je ovšem postavou idealizovanou, románovou a mluví spíše ke čtenářkám konce devatenáctého století, než o zemance století patnáctého.

I Gárdonyiho ženské postavy jsou výrazné. Zajímavá je už Eva v Jagerských hvězdách, která více než šlechtičně 16. století odpovídá emancipující se ženě konce století 19. I ona ztělesňuje ideál, pro což svědčí jméno i idealizované obrazy rajského dětství, princeznovského dospívání na dvoře královny, kurážný útek před nemilovaným bohatým ženichem k chudému milenci i role starostlivé a vlídné matky a věrné a silné manželky. Jeho Hunka Emőke a miláňanka Džišida představují pro hlavního hrdinu a vypravěče aletnativu, dvě idealizované tváře ženství. Emőke je nedosažitelným předmětem erotické touhy, až její smrt vysvobozuje hrdinu ze zakletí lásky, aby se mohl vrátit do „reálného“ světa rodné Byzance, kam si odvádí Džišidu.

Co je tedy obsahem románů?

U Gárdonyiho vybízejí k zamyšlení již samotné názvy knih. Zůstává na čtenáři, zda za neviditelného člověka dosadí neviditelnou ruku anonymního kronikáře, nedosažitelnou lásku zosobněnou v postavě Emőke či přímo hunského vojévůdce Attilu, jehož tělo archeologové zřejmě nikdy nenaleznou. Gárdonyi básní mýtus o neviditelných spojnicích, které tvoří dějiny a tradici, a používá k tomu historicky doložených fakt, pověstí i osvědčených romantických motivů. Jeho mýtus je přitom maximálně zevšedněn, deheroizován. Nad smrtonosnou Emőke vítězí ušmudlaná Džišida. Gárdonyi více než patosu, ideologiím či jednotlivým stranám přitakává toleranci, dělnosti, prostotě, zrak jeho vypravěče je téměř dětsky naivní a taková je i jeho obhajoba krutého, ale spravedlivého „Božího biče“, bojujícího proti všem. Kouzlo románu spočívá právě v této záměrné či upřímné naivitě.

Jiráskův husitský román, který se téměř bez děje volně vine českou kotlinou působí jako sled obrazů němému filmu. A tu se čtenáři nemohou nevybavit dobové módní divadelní živé obrazy, či ještě více monumentální plátna sledující oslavu dávné minulosti. Slavnostnost a efektnost je podtržena detailními popisy oděvů, zbraní, budov a jejich zařízení, příznačné také je, že tu naprosto chybí humor. Ondřejovo potulování po Praze je oživenou četbou jakéhosi speciálního historizujícího bedekru. Kulisou k rozehrání příběhu ideového a národnostního boje je úhledný skanzen. Jde o román z vojenského prostředí, a přesto je jeho silným tónem biedermeierovská idyla (přestože román končí zkázou hlavní hrdinky, vykoupenu jen nejistým příslibem šťastnější budoucnosti druhé, umírněné dvojice). Obsahem je krajina, její barvy, nálady, města, domy a lidé dávno zmizelí, neviditelní. Místo „posílení srdcí“ tedy Jirásek spíš nastavuje zrcadlo různým figurám a figurkám, nabízí ilustraci jako pobídku k sebereflexi.

Něco o autorech

Géza Gárdonyi se narodil na venkově, kvůli těžké finanční situaci rodiny po smrti otce se zapsal na učitelský seminář a po studiích dlouhou dobu živil sebe a svou rodinu jako venkovský učitel, vzdělání si doplňoval vlastní četbou. Neoblíbené učitelské povolání se mu časem podařilo vyměnit za novinářský chlebiček, pronikl do budapeštských umělecko-intelektuálních kruhů, kde byl ale považován za venkovana, a od poloviny devadesátých let se živil jako spisovatel na volné noze. Jeho vztah k náboženství a církvi byl poznamenán osobně vyznávaným theosofismem. Prostý původ, zkušenost života na malém městě i v metropoli, venkovanství i města, vykazuje s Jiráskem, který také zažil nucené vystěhování rodičů z rodné chalupy, shodné rysy. Jirásek měl přesto životní podmínky idyličtější, dosáhl univerzitního vzdělání a s pražskou uměleckou bohémou se znal a stýkal již od dob studia na filozofické fakultě, živil se jako středoškolský profesor a měl pevné rodinné zázemí. To vše je významné proto, že oba autoři v mnohých svých dílech zobrazují „vlastní“ minulost, minulost vlastního národa, pod níž rozumějí především příslušníky vlastního stavu, ne náhodou vykládají literární historici jejich pojetí národa, pozornost, jakou věnují drobným příslušníkům středních vrstev, jako lidové či demokratické.¹⁵

Na sklonku života se oba autoři dočkali veřejných poct, jejich dílo se stalo předmětem jistého zkultovnění a pro totéž bylo zároveň napadáno kritikou.

Závěr

Alois Jirásek i Géza Gárdonyi zpracovávají dobu příznačnou pro specifický vývoj národa a zároveň vyjadřují autorský postoj k aktuálním otázkám doby svého vzniku, ať estetickým (vyrovnávání se s modernou, secesí a naturalismem, snaha o moderní historický román), politickým (oba romány byly psány pro národ žijící v podmínkách neexistence vlastního národního státu) tak společenským (nové pojetí víry a zbožnosti, měnící se ženská role). Pokusili jsme se ukázat, že Gárdonyiho Neviditelný člověk i Jiráskovo Proti všem se v mnohém vyrovnávají s předchozí tradicí a zároveň ji znovu budují. Oba vidí své téma ve své široké problematice, své hrdiny deheroizují a jejich romány jsou spíše zamyšlením nad dobou a úlohou jednotlivce v ní. Jirásek se pokouší o kolektivní román, Gárdonyi naopak postavy psychologizuje. To, že tématicky aktuálně působí i dnes, bych považovala za důkaz ještě stále nekončícího národního obrození.

¹⁵ Jirásek zobrazuje nejraději a nejlépe příslušníky měšťanských vrstev malého města, Gárdonyi zase většinou hrdiny prostého původu, kteří se vypracují do šlechtického stavu. Sziklay L. C. d. s. 532.